

דב שי

הגירוש מהבית

ב- 22 ביוני 1941 התקיפה גרמניה הנאצית את ברית המועצות. לפני עלות השחר תקפו צבאות גרמניה בתמיכת כוחות איטלקיים ורומניים בחזית בוקובינה ובסרביה, ובעזרת כוחות הונגריים - בחזית אוקראינה הקרפטית. ההתקפה באה על הסובייטים במפתיע, כאשר בגבולות עם מדינות הציר היו פרוסים רק חיילי משמר הגבול, ששמרו על הגבול סגור. החיילים היו מעטים ולא מצוידים כראוי כנגד צבא פולש, מצויד וחמוש בנשק התקפי חדיש. הצבא הרוסי בכלל היה פרוש כמקובל בעיתות שלום.

הגרמנים תקפו מן היבשה, מן הים ומן האוויר. הופצצו מחנות צבא, שדות תעופה, תחנות רכבת, מרכזים תעשייתיים. דובר צבא גרמניה יצא בהצהרה, כי הצבא הסובייטי פתח בהתקפה על יחידה צבאית גרמנית, וכתגובה לפעולה "בוגדנית" זו הצבא הגרמני משיב מלחמה. ההתקפה הפתיעה את ראשי "הצבא האדום" ואת הממשל הסובייטי בכללו, שלא שם לב לאזהרות הרבות והמוסמכות, שהגיעו אליהם.

התקפה בחזית כל כך רחבה ובלתי צפויה מראש גרמה לתוהו ובוהו בממשל הסובייטי. מערך ההגנה התקפל ופתח בנסיגה תוך בהלה; בעקבותיו גם הממשל האזרחי נסוג באי-סדר מוחלט.

ברחבי המדינה החל גיוס כללי; גברים עד גיל 45 גויסו, כולל אנשי הממשל, מורים, רופאים ומומחים למיניהם, שהיו דרושים לצבא. בתי הספר הופעלו חלקית. אנשי הממשל הסובייטי החלו לעזוב את שטחי בוקובינה ובסרביה. האוקראינים – תושבי המקום – החלו להתלחש, ופתאום דיברו רומנית, היו לרומנים. הפעילים ביניהם הביאו "ידיעות מוסמכות" מן הנעשה בחזית: "הצבא האדום" התמוטט, צבא רומניה כבש את קישינב ואת בסרביה כולה, כוחות צבא מתקדמים לכיוון צ'רנוביץ, בירת בוקובינה.

באזורנו הקימו הגרמנים פיקוד משותף גרמני-רומני. באופן פורמלי הועמד בראש הפיקוד הגנרל יון אנטונסקו, ראש ממשלת רומניה, אך בפועל היה הפיקוד בידי גנרלים גרמנים. הצבא הגרמני והרומני החלו בהתקדמותם בחזית הדרום

לתוך שטח בוקובינה, בסרביה ואוקראינה הדרומית מיד לאחר פרוץ המלחמה, וההתקפה הגרמנית והתקדמות הצבא הגרמני גרמו לשיתוק מוחלט של הממשל ושל "הצבא האדום".

"ידידים" טובים לחשו באוזני הוריי, כי באזורים, שבהם נכנס הצבא הרומני, ניתנה רשות לאזרחים לבזוז את בתי היהודים במשך 24 שעות, ורבים מן היהודים נהרגים ע"י הפורעים האוקראינים.

פקיד בכיר, שעבד תחת הנהלתו של אבי בשם פטרה בילן, בן-בית אצלנו, לן אצלנו כמה לילות כדי לשמור עלינו מפורעים, שהחלו במלאכתם עוד בטרם הנסיגה. הוא רכש את אמוננו והציע לארוז את החפצים היקרים והחשובים, ההכרחיים לניהול אורח חיים תקין. פטרה העמיס את החפצים על שתי עגלות והעבירם בחשכת הליל לביתו למשמרת, עד שתשקוט הארץ מביזה. פטרה הבטיח, כי מיד עם שובנו הביתה יחזיר את החפצים. הפחד וחוסר האונים, ששררו בקרב הקהילה היהודית, גרמו לנו לתת בו אמן. כל המשפחה עבדה יומם ולילה: ארזנו, העמסנו חבילות של חפצים, כלי מיטה, בגדי שבת, כלי בית, כל הטוב והיקר שנצבר במשך דורות. רוב הרכוש הנייד הופקד אצל בן הבית, פטרה בילן ידיד המשפחה, למשמרת עד יעבור זעם. ביום שישי, ה-3 ביולי, נסוג "הצבא האדום", ופעילים מקומיים ענדו על שרווליהם סרטי טריקולור, צבעי הדגל הרומני - אדום, צהוב, כחול - כולל ידיד המשפחה פטרה בילן. הוא מונה ל"בכיר" מבין הפעילים והיה כמעט לראש הרשות המקומית. בינתיים שלח אלינו מדי פעם שליחים להרגיע אותנו, שנישאר בבית, ועשה מאמצים כי לא יאונה לנו כל רע, אך הסכנה גדלה. הרוסים נסוגו; אומנם, גדודים של הצבא הרומני עברו את העיירה, אבל אנשי הממשל לא הגיעו, והשלטון עבר לידי פעילים מקומיים. שמועה רדפה שמועה: יהודים מוצאים להורג בעיירות סמוכות, מגרשים יהודים מבתיהם וכולאים אותם במחנות עבודה, זוועה רודפת זוועה.

ישבנו כל הלילה לבושים ומצפים לבלתי נודע. הפציע השחר, החמה שולחת קרני אור וחום, ומסתמן יום בהיר וחמים. בערך ב- 10:00 בבוקר שומעים צעקות: "יהודים החוצה!" פורעים צעירים נכנסים לחצר ביתנו ומצווים עלינו

לצאת לכיוון שדה פתוח לא רחוק מביתנו. הכנו תרמילים אישיים, ארזנו חפצים אישיים ומזון ליום-יומיים. גם את סבתנו, אם-אימי שהתגוררה עימנו, אישה קצרת רואי, הובלנו איתנו ביד בעדינות.

כעבור זמן לא רב הגענו למקום איסוף היהודים. רוב אנשי הקהילה כבר היו ישובים שם, מי על האדמה ומי על תרמילו; צעירים אוקראינים הקיפו את מקום הריכוז. השמש קופחת על ראשי הנאספים; זקנים וצעירים, חולים ובריאים, ילדים וטף. לפתע הגיע למקום ידיד משפחה נוסף, וולרציו, וחיפש את אבי. הוא לחש לו משהו על אזנו, אבי אסף את בני המשפחה הקרובה ביותר, כעשרים איש, ויצאנו בעקבות וולרציו. הגענו לביתו, מרחק 2 ק"מ ממקום הריכוז, והוא ציווה עלינו להסתתר במתבן שלו. הוא עצמו יצא שנית למקום הריכוז לראות מה קורה עם הנאספים שם.

התכנסנו בתוך פינה נסתרת במתבן, ואבי הסביר את פשר ההסתתרות במקום זה: בהיותו אחד הפעילים במרכז העיירה, שמע וולרציו את פטרה בילן מצווה על קבוצת פורעים לצאת למקום הריכוז ולהוציא להורג את אבי ואת משפחתו הקרובה. רק התיישבנו לנוח, ונשמעו צעקות עד לב השמיים. הצעקות הגיעו ממקום הריכוז, ורק אחר כך נודע לנו, כי פורעים רכובים על סוסים, מקלות בידיהם, נכנסו על סוסיהם בתוך ההמון והחלו להכות על ימין ועל שמאל. כ- 22 גברים, נשים וטף נרצחו. רבים נפצעו; היהודים החלו לחפש מחסה בין רגבי האדמה ובתעלות ניקוז.

מיד לאחר מכן הגיע גל שני של פורעים, בראשו פטרה בילן. תוך דריסת ההמון, כשהוא רכוב על סוסו, צעק: " איה מוטי שרצר? אני חייב להרוג אותו!" הוא דרס וצעק, דרס והכה, בחפשו את אבי. כששמענו את הצעקות, גברה הדאגה בליבנו. וולרציו הגיע למתבן ודמעות בעיניו. הוא עמד על חבילת תבן וציווה עלינו להתפזר ביער הסמוך, כי פטרה בילן בעקבותינו. אם ימצא אותנו באחוזתו, הוא יוציא את כולנו להורג. מבוהלים ומפוחדים עזבנו את המתבן ויצאנו ליער. לאחר צעדים מספר פגשה אימי את הכובסת, שעבדה במשך שנים בביתנו. אימי התחננה בפניה, כי תמצא לנו מסתור כלשהו. ללא אומר וללא היסוס היא ציוותה

עלינו: "בואו אחריי!" היא הביאה אותנו לביתה, בית בודד במעבה היער, הכניסה את כולנו לבית, הרתיחה מים עם צמח כלשהו, שהיה דומה לתה, והשקתה את כולנו. לאחר היסוס מה אמרה, כי אינה רוצה שאפילו בנה היחיד, האמור לחזור כעבור שעה, יידע כי אנו מסתתרים בביתה. היא יצאה לחצר, הביאה סולם וצוותה עלינו לעלות אל עליית הגג ושם להתמקם. לאחר שעלינו כולנו, כולל הסבתא, הביאה האישה שני דליים לעשיית הצרכים ועוד דלי מים. היא אספה את הסולם והרחיקה אותו מן הבית. שקענו בשתיקה גמורה, ואילו הצעקות ממקום האיסוף הלכו וגברו. את המזון המעט שהיה באמתחתנו חילקנו במשורה. לאחר שכן המארחת הצעיר שקע בתרדמה, היא עלתה אלינו ובישרה לנו, כי פורעים צעירים מחפשים אותנו במעבה היער ושואלים את התושבים האוקראינים מי מסתיר אותנו. איש לא הטיל חשד באישה אלמנה, שתעשה "נבלה" כזו ותסתיר יהודים. בלילה פסקו הצעקות, אך החלו יריות סביב הבית שבו הסתתרנו.

לא עצמנו עין – ידענו כי אותנו מחפשים. האישה היתה מבוהלת ומפוחדת, ולכן הלכה למרכז העיירה לאסוף מידע על היהודים. כשחזרה, סיפרה על הזוועות שעושים בני הבליעל - גונבים ובוזזים את בתי היהודים, רודפים ומבקשים את המסתתרים. ביום השלישי שבה ובשורה משמחת בפיה: ראש הז'נדרמים, שכיהן בתפקיד זה בתחנה בימי השלטון הרומני, חזר לעיירה, והוא אוסף את הנשק מן הפעילים. היהודים רוכזו בבית הקולנוע, ועל מקום הריכוז הציבו שמירה של ז'נדרמים. שמחנו לשמוע, כי הוא הכיר אותנו היטב - בימי הרומנים זכה להטבות ייחודיות מרוב בעלי העסקים היהודים, ביניהם מאבי ומדודי. ביקשנו מהאישה הטובה להזעיק את וולרציו; כעבור שעה קלה חזרה בליווי השליח הטוב וולרציו, שנטל אותנו תחת חסותו והביאנו למקום הריכוז. שם פגשנו רק כשליש מבני הקהילה; שני שלישים נשלחו לעיר סטרוז'ינץ – בירת הנפה. השלטון עבר לידי הז'נדרמים, ומועצה זמנית הוקמה בעיירה; חזר הכומר סטפנוביץ'.

חנייה ראשונה - סטרוז'ינץ

גורשנו עם אחרוני הקהילה ממקום האיסוף. מפקד הז'נדרמים עשה את רוב היום עימנו, עם שארית הקהילה, שהמתנה לגירוש! בסתר לבנו קיווינו, שמפקד הז'נדרמים מנסה להשיג היתר להישארות הקבוצה האחרונה של בני הקהילה

במקום, בהיותם מקור ההכנסה העיקרי שלו, בתוספת משכורתו הממשלתית הדלה והעלובה. מאמציו, לפי דבריו, לא צלחו. אור ליום הרביעי ניתנה הוראת הגירוש. הז'נדרמים גייסו בעלי-עגלות, שיסיעו את הזקנים המופלגים ואת החולים. עם זריחת החמה פקדו להסתדר בשלשות, צמודים זה לזה או לזאת, לצעוד בשולי הדרך, לא להפריע לתנועת העגלות ולהתקדמות הצבא לחזית, שמאחוריה צעדנו.

השמש של חודש יולי קפחה על ראשינו; צמאים, מיוזעים ורעבים, ההליכה הכבידה, נשים וילדים התחילו להתמוטט. הז'נדרמים האיצו בכושלים. פגשנו איכרים ובני משפחותיהם, שיצאו לעבוד בשדותיהם. חלקם מחאו כפיים בראותם את שיירת המגורשים, אחרים עשו סימן, שאנו מובלים לשחיטה. היו גם כאלה שמסרו לידינו את צרור המזון שלקחו עימם לשדה. ההאצה האכזרית של הז'נדרמים, מחיאות הכפיים של האיכרים וצהלתם של אחרים, על שאנו מובלים לשחיטה, נטעו בנו התחושה, שאנו משתתפים ב"מצעד המוות".

מסע הגירוש מכל הכפרים והעיירות בבוקובינה הצפונית נמשך במתכונת דומה: התכנסות במקום ריכוז, מוקפים חיילים רומנים, לא רבים במיוחד, לעיתים גויסו למטרת הגירוש נערים חמושים, כאשר תפקידם העיקרי היה "טיהור" הבתים מיהודים. מסע הגירוש ברגל ומספר קטן של עגלות, המלוות את השיירה, שעליהן ישובים זקנים וחולים שאינם מסוגלים ללכת.

איש לא ידע לאן מופנה הגירוש. שמועות אופטימיות יחסית הגיעו מכל עבר: ליישב קולחוזים נטושים בבסרביה ובאוקראינה, או שמועות אחרות – אנו מועברים למחנות ריכוז באזורים שבשליטת הגרמנים; בכל אופן, כיוון הגירוש היה מזרח.

בהגיענו לעיר סטרוז'ינץ נודע לנו, כי חלק מיהודי העיירות והכפרים, שגורשו מבתיהם, רוכזו בעיר זאת. שני המשלוחים הראשונים, שגורשו מהעיירה שלנו ברגל, הגיעו אף הם למקום הריכוז בעיר. במשך כל תקופת הגירוש שימשה סטרוז'ינץ תחנת מעבר למגורשים.

בעיר סטרוז'יניץ שוכנו בבתי כנסת, ושהינו בה כשבוע ימים. כל בוקר יצאו הגברים לעבודת כפייה: ניקיון הרחובות, ניקוי הבתים העזובים של היהודים שנרצחו או גורשו והכשרתם כדי לשכן בהם את עובדי המדינה הרומנים, שאמורים היו להגיע לעיר. היתה זו עבודה מושכת, כי בבתי היהודים מצאנו שאריות אוכל. באחד הימים, למשל, מצאנו אבי ואני, מזווה מלא אוכל, שכנראה הוכן למשפחה למשך שנה: שומן אווזים עם "גריבים" – גלדי אווז, ריבות ובשר אווז מעושן. לא קל היה להכניס אוצר זה מתחת לחולצה ולהסתיר מפני המשגיחים הרומנים. נאלצנו להסתפק כל אחד בצנצנת אחת בלבד, מזון ליומיים - שלושה למשפחה. צפיפות המגורים בבית הכנסת היתה בלתי ניתנת לשאתה. העדפנו לישון בחוץ, אבל קור הלילה והטל, שירד עלינו, הניעו אותנו לפלוש רק לשעות הלילה לבתי יהודים ריקים. בבוקר חזרנו לחצר בית הכנסת.

בתי היהודים נבזזו, ונותרו רק קירות ריקים; אולם אלה העניקו מחסה מפני הקור הלילי הצורב והטל המרטיב בשפע. הסבל היה נורא: צפיפות איומה, אנשים דורכים זה על זה בשעה שרצו לצאת לשירותים או להביא ספל מים, העדר אפשרות רחיצה, תור לספל מים וכיוצא בזה. סיכנו את נפשנו, ומדי לילה חיפשנו מחסה בדירה ריקה בסביבה, פלשנו לתוכה לאחר רדת החשיכה ויצאנו לפני עלות השחר, בנצלנו את הלילות לרחיצת הגוף ולטיהור הנפש. סבל, חיל ורעדה עברו עלינו כעשרה ימים, עד שבת, עם בוא הפקודה הבאה לזוז מזרחה השכם בבוקר, לכיוון בלתי ידוע; כיוון הביניים - העיירה סטנשטי. שוב צעדה ברגל, דרך כפרים ועיירות, לינה בשדות ליד באר מים או נחל זעיר. רק התמקמנו ומיד הופיעו נשות האיכרים ובידיהן דלי מזון כפרי, שאותו הציעו תמורת בגדים ותכשיטים. המסע המייגע נמשך שני ימים ושני לילות.

חנייה שנייה - סטנשטי

בסטנשטי נודע לנו, שחלק מהיהודים המקומיים לא גורשו מבתיהם. אבי החליט להסתלק מהשיירה ולחפש מסתור אצל משפחה יהודית מקומית, שגרה עדיין בביתה. ראש המועצה הבטיח להם, כי יעשה מאמצים שיהודי סטנשטי המקוריים יישארו בבתיהם ולא יגורשו. הקנאה אכלה בנו, אך כעבור שבעה ימים גורשנו מסטנשטי יחד עם יהודי המקום, שנותרו בחיים לאחר ששכניהם האוקראינים

פרעו ורצחו בהם בעת כניסת הרומנים ליישוב. שבוע שהינו בדירה אחת עם המארחים, ולמרות הצפיפות ושינה על הרצפה היה זה שבוע של מנוחה ושל תקווה בלב, שזאת תהיה תחנת ביניים עד שיותר לחזור הביתה. קץ התקווה הגיע, כאמור, השכם בבוקר, בסתם יום של חול; גורשנו יחד עם אחרוני היהודים בני סטנשטי לעיירה הגדולה ושקאן.

חנייה שלישית - ושקאן

בערב שבת הגענו לוואשקאן. מרכז העיירה, שהיה מיושב ביהודים, נראה ריק ועצוב. בתי היהודים נטושים, כל רכושם נבזז, נותרו רק קירות ריקים, דלתות וחלונות מתנדנדים ברוח החזקה, שנשבה ללא רחמים. קור עז בחוץ וצינה בלב הקבילו את פני הנרדפים. משפחות חיפשו קורת גג בבתי הנטושים, תנאי המגורים והסניטציה היו בלתי נסבלים, עשרות אנשים מכל הגילאים שוכנו בחדר אחד.

משפחתנו המורחבת, סבא ושתי סבתות, דודים ודודות, מצאה מקלט באחד הבתים. אימי הדליקה שני נרות שבת, שמצאה בתרמילה, כשהרצפה משמשת לה פמוט. הדלקת נרות השבת בוואשקאן היתה שונה מזו שהמשפחה היתה רגילה לה במשך דורות, וברכת האם לוותה בדמעות כל המשפחה. התרמילים נותרו כמעט ריקים ממזון. כל בן משפחה חיטט בתרמילו, חיפש פרוסת לחם, תפוח אדמה קר, שבהם הצטיידה המשפחה לפני צאתה מסטנשטי. קבלת שבת עצובה. עיפים, רצוצים ממהלך שתי יממות, רעבים ומדוכאים נשכנו לישון על הרצפה הקרה תוך תקווה, שאולי שבת זו תביא את קץ הגירוש.

גם כאן לא הארכנו ימים. לאחר כשבוע ימים הודיעו לנו, כי עלינו לעזוב. ערב שבת, שתי משפחות, שלושה דורות, כולנו ישובים על הרצפה בחדר אחד ואוכלים ארוחת ערב "חגיגית" של שבת. תמורת סיכת זהב יקרה הצליחה אימי לקבל חצי שק תפוחי אדמה. לאחר זמן רב אכלנו מרק תפודים, וכמנה עיקרית תפוחי אדמה חמים, מבושלים. העלינו זכרונות, וערכנו השוואות בין ארוחות חגיגיות בבית וכאן.

התפללנו כי השבת תעבור עלינו בשלום, ללא גירוש נוסף, אך התפילה לא מצאה אוזן קשבת אצל אבינו שבשמיים. גם בשבת זו נערך גירוש, כמו בשבתות קודמות – ושוב בלי לדעת לאן.

הבשורה על המשך הגירוש העיקה עלינו מאוד. פחדנו מפני הבלתי נודע. בבית שבו גרנו מצאו מחסה גם אחות אבי, בעלה ושני ילדיה: בן בגיל 13 ובת בגיל 11. חידוש הגירוש והנדודים פגע במצב רוח המשפחה, שתי הסבתות הצהירו, שהן אינן ממישיכות במסע המתיש, גם הילדים המתבגרים הכריזו על "מרד" ורצו להישאר בדירה עם הסבתות תוך הבטחה להורים, שאיש לא יעז לפגוע בנשים זקנות ובילדים. ההורים כפו עלינו ועל אימותיהם להמשיך במצעד תוך הבטחה, שהגאולה בוא תבוא, ובמהרה!

עברנו דרך עיירות וברחובות ערים, בתי מסחר נטושים, חלק מהבתים עזובים, סימן לכך שתושביהם היהודים גורשו מכל מקום בו דרכו רגליהם של החיילים הרומנים הכובשים. נשבה רוח של פורענות, של ריקנות, של השפלה ושל בזיון האדם החושב.

לאחר מסע רגלי של 4-5 ימים הגענו לעיר Nova Sulitza, שהיתה מחולקת עד 1918. מחציתה המערבית היתה שייכת לבוקובינה-אוסטריה, ומחציתה המזרחית – לרוסיה הצארית. ניתן היה להבדיל בין צורת הבנייה של הבתים ושל מוסדות הציבור: בחלק המערבי סגנון מערב אירופי, ואילו החלק המזרחי שונה לגמרי - סגנון רוסי. למרות שעברו 22 שנה מאז שהעיר אוחדה תחת שלטון רומני לא השתנה אורח החיים בהרבה, ונשמרו הסגנונות השונים.

מזג האוויר הקייצי של סוף יולי ותחילת אוגוסט היה נעים; השיירה התנהלה לאיטה; בלילות לנו בשדה פתוח מתחת לכיפת השמיים. כשנתמזל מזלנו והגענו עם שקיעת החמה לעיירה, ובה בתים יהודיים נטושים, ורוחו של מפקד השיירה היתה טובה עליו – הותר לנו להשתכן ללילה אחד או שניים בעיירה. האוויר הקייצי בבוקובינה, בדרך כלל, נפלא: ביום חם עד 20 מעלות בערך, והלילות קרירים - 12-16 מעלות.

מיד עם דרוך רגלנו על אדמת בסרביה השתנה מזג האוויר, והחלו לרדת גשמים. הקור העז חדר לעצמות, אנשים התהלכו בלילות כדי לא לקפוא מקור. הראשונים שנפגעו היו ילדים קטנים, זקנים וחולים.

מזון ניתן היה להשיג תמורת בגדים וחפצי ערך, האיכרים הקימו דוכני מזון לצדי הדרך, והמגורשים החליפו את בגדיהם האחרונים במזון.

הדרכים בבסרביה לא היו סלולות, הן כוסו בשכבה דקה של חצץ, וברדת גשם נעשות בוציות ודביקות. הבוץ נדבק לסוליות הנעליים והגיע לממדים, שהכביד על ההליכה. אנשים התחילו להתמוטט ושכבו בצידי הדרך. נשים זקנים וטף ממוטטים, רעבים, רטובים עד לשד עצמותיהם נעזבו והונחו בצד. הז'נדרמים המלווים לא התירו לבני המשפחה לטפל בקרוביהם. בכוח קרעו את הבריאים מן הממוטטים והחזירום לשיירה. קריאתו של אדם דתי מלווה אותי עד היום הזה: "ריבוננו של עולם, קרעו אותי בכוח מעל ילדי הגוסס, אני מצטרף למשפחתי, אני מוסר את ילדי הרך להשגחתך אתה!" מספר הנושרים הלך וגדל.

החיילים, מלווי השיירה, תפסו כמה גברים, בחורים ואנשים חסונים, והטילו עליהם לאסוף את הגופות המונחים לצדי הדרך. אבי, גבר חסון, בגובה 1.88 מ', נבחר אף הוא למלאכה זו; המשפחה המשיכה בשיירה, בתקווה שאבי יצטרף לאחר מכן, ישיג אותנו, יאתר אותנו במקום שבו נלוך בלילה. ובאמת, כעבור מספר שעות הוא השיג אותנו וסיפור מזעזע בפיו. בין הנאספים לקבורה היתה שכנה שלנו. היא פקחה את עיניה וקראה: "מוטי איך לעב נאך!" (מוטי, אני חיה עדיין).

במעות האחרונות שהיו בכיסו שיחד את החייל המלווה, העמיס את האישה על כתפו והעביר אותה לאחת העגלות, שהסיעו את הזקנים ואת החולים. בזכות זו השתחרר מהבאה לקבורה של האחרים. לאחר ימים נודע לנו, כי ה"מגויסים" חפרו קבר אחים, הניחו את המתים ואת הגוססים בתוך הקבר ונורו בידי החיילים. בזכות מעשהו זה ניצל אבי ממוות.

התמוטטתי גם אני. נשכבתי על האדמה, תרמילי הדל למראשותיי, וביקשתי מהוריי להמשיך בשיירה. הבטחתי, כי לאחר שאתאושש אצטרף אליהם. הוריי לא נטשוני: הם עודדוני, עזרו לי לקום, תמכו בי; אבי העמיס את תרמילי על שלו, והמשכתי במסעי עד רדת הלילה.

מצאנו מקום לינה במתבן אצל איכר, ובבוקר המשכנו. הגשם היה טורדני מאוד, אך במיוחד הכבידה האדמה הבוצית שנדבקה לנעלינו.

חנייה רביעית - בריצ'ני

בכוחות אחרונים ממש הגענו לפרברי העיירה בריצ'ני, שבה כונסנו במגרש כדורגל לשהייה זמנית, כשאנו ישובים על אדמה רטובה. פתאום פסק הגשם. רחמי שמיים שלחו את קרני השמש לייבש את בגדינו ואת האדמה הרטובה, שעליה ישבנו. בשעות הצהריים יקדה השמש על ראשינו וחיפשנו מים לשתייה. יצאתי עם דלי לשאוב מים מבאר בחצרו של איכר, בקרבת מגרש הכדורגל. דלי יחיד, שאותו סחבנו עוד מהבית, מיכל חיוני לשירות המשפחה המורחבת. תנאי השאיבה היו פרימיטיביים ביותר: שלשלנו את הדלי קשור לחבל לתוך הבאר, ובטכניקה מיוחדת של הזזתו היה מתמלא מים. לאחר מאמצים רבים הצלחתי למלא את הדלי במים, אך כשמשכתי אותו למעלה, נקרע החבל והדלי נפל לתוך הבאר. פחדתי לחזור למחנה בלי הדלי וכלי מים שמא המשפחה תכעס עלי; גם הבושה הגדולה לחזור בלי דלי וכלי מים גרמה לי לפרוץ בבכי.

ישבתי על פי הבאר. האיכר ראה ילד בוכה, אומלל, ניגש ושאל אותי לסיבת הבכי. סיפרתי לו את תלאותיי. הוא ריחם עליי, הביא חבל, שבקצהו קרס, אך בטרם התחיל במלאכתו ביקש ממני את השלייקעס שהיו עליי. ברצון נידבתי לו אותם וקשרתי את מכנסי עם שארית החבל שנותר בידי. חזרתי למחנה עם דלי מים להרוות את צימאונה של המשפחה וכלי "שלייקעס".

שוק המזון נפתח מיד עם בוא היהודים למקום הריכוז, וניתן היה להשיג בו אוכל מבושל, פירות וירקות. אלא שרק מי שנותר עם חפץ בעל ערך יכול היה לקבל תמורתו מזון. התרמילים שלנו הלכו והתרוקנו, אך מי דאג ליום המחר? הדאגה היחידה היתה לפת לחם. במסע גירושם זה הבנתי את הסיבה, שיהודים היו לצורפי זהב, ומדוע יהודים, ובעיקר נשים יהודיות, אגרו תכשיטי זהב ומוצרים יקרי-ערך ניידים. זה היה הרכוש היחיד, שאותו ניתן להסתיר מעיני פורעים, לקחת אותו בעת הגירוש מהבית ולהיעזר בו בעת מצוקה. אימי יצאה מביתה ובידה כמעט קילו תכשיטים, שאותם חילקה בשקיות ופיזרה בין כל בני המשפחה לשמירה במקומות מוסתרים היטב. תכשיטים אלה הצילו את חיינו בתקופת הגירוש והנודים ברחבי בוקובינה, בסרביה וטרנסניסטריה. ואכן, אנשים רעבים, שלא נותר להם מאומה להחליף תמורת מזון, ניסו בלילות לצאת לשדות לחפש מזון.

אחדים נתפסו והוכו ע"י השומרים. הצעקות הגיעו עד לב השמיים, אך לא מצאו שם אוזן קשבת.

כעבור ימים ספורים פוזרנו בין הבתים הנטושים של היהודים. בריצ'ני היתה עיירה יהודית גדולה, ופיתחנו אשליה, כי זהו המקום שבו יתירו לנו לשבת עד תום המלחמה.

חנייה חמישית - סקוריני

האופוריה לא נמשכה זמן רב. כעבור שבוע גורשנו שוב לישוב אחר- סקוריני. גם כאן שוכנו בבתי היהודים העזובים. יהודי סקוריני גורשו לאחר מעשי רצח, שוד ואונס, והשלטונות הקימו כאן מחנה מסודר, שבו נדחסו מעל רבבה ממגורשי בוקובינה (18). כאן סיפרו לנו האיכרים בפעם הראשונה, שכל יהודי בסרביה הוצאו להורג מיד עם כניסת הצבא הרומני. גם סקוריני היתה רק מקום אחסנה זמני, אך מנוחה של ימים תחת קורת-גג אוששה את הגולים לקראת המשך המסע בכיוון בלתי ידוע. מזג האוויר השתנה, הסתיו היה בעיצומו: גשם ביום, קור עז בלילה; דירות פרוצות, בלתי מוסקות, בלילה הראשון לא עצמנו עין, התהלכנו כסהרורים, נאבקנו לא להרדם שמא נקפא מקור.

למחרת פתחנו במבצע הגפת חלונות פרוצים, תיקון דלתות וסתימת פתחים בקירות ובגג הבית; לא פתרנו את בעיית ההסקה - בבסרביה נעשתה הסקת הבתים ביישובים עירוניים בפחם, ולא בעצי הסקה כמו בבוקובינה, בשל העדר יערות בצפון בסרביה; האיכרים הסיקו את בתיהם בגללי בהמות מעורבים בקש.

היינו מיואשים, חששנו מפני הלילה הקר. בעת טיפוס על עליית הגג לשם תיקון החלקים השבורים בגג מצאנו כמות גדולה של גרעיני חמניות. הבעת הפנים של אבי השתנתה, ולפתע הביעו שמחה ואושר, והוא קרא: מצאנו אוצר! שאלתי, איזה האוצר? והוא הצביע על ערמת הגרעינים והכריז: הם ישמשו אותנו גם למזון וגם להסקה. אך, כאמור, האופוריה נמשכה שבוע ימים בלבד, ושוב ניתנה הפקודה ליטול את מקלותינו בידינו ואת תרמילנו על גבינו - להמשיך במצעד המוות.

חנייה שיטית - ידינץ

ידינץ היתה עיירה יהודית במחוז חוטיץ, ובשנת 1930 חיו בה 5341 יהודים - 90.3% מכלל תושביה.

החיילים הרומנים, שנכנסו לעיירה, הסיתו את האוכלוסייה הנוצרית המקומית לפרוע ביהודים, כי חייהם ורכושם הפקר הם, ויחד ביצעו את מעשי הרצח והאונס. הרכוש היהודי הוחרם לטובת המדינה הרומנית.

לאחר שיהודי ידינץ גורשו מעיירתם, כונן במקום מחנה מעבר ליהודים מאזורים אחרים, כמו יהודים מצפון בוקובינה, שסולקו כבר באמצע יולי מכפריהם ומעיירותיהם (בנילה, צ'יודין, ושקאוץ, ז'אדובה, ויז'ניץ, לוז'ני והרצה) ונעו בשיירות לעבר הדנייסטר. בנוסף יהודים מצפון בוקובינה, שהגרמנים לא הניחו להם לעבור לטרנינסטריה, ואף יהודים מצ'רנוביץ, שמוצאם מבסרביה והם גורשו בצעידה לידינץ.

(ז'אן אנצ'ל, תולדות השואה - רומניה)

מסע הגירוש היה הפעם קצר ונמשך רק שני לילות. ביום השלישי עם שקיעת החמה הגענו לעיירה ידינץ. סגנון הבנייה של שכונות היהודים בשלוש העיירות: בריצ'ני, סקורני וידינץ היה דומה: רחובות מקבילים המקושרים לכביש ראשי. הרחובות הצדדיים המקבילים יושבו ע"י מגורשי בוקובינה, וכל רחוב הוקצב ליוצאי עיירה אחרת. הרחוב הראשון - סלטיץ, השני בנילה, השלישי ברהומט וכו'.

לפני התחברותו עם הכביש הראשי גודר קצה הרחוב בתיל דוקרני, שהפריד בין ה"גטו" לבין הכביש הראשי - מחסום פיזי וחוקי ליהודים. מדי בוקר התמקמו מעבר לגדר איכרים על מרכולתם, וסחר החליפין שהתנהל משני צידי הגדר, הלך ופרח: המוכרים מבחוץ והקונים מבפנים. קיומו של השוק נתאפשר הודות ללחץ האיכרים לאפשר למכור את עודפי תוצרתם, שכן הקונים המסורתיים - היהודים - נרצחו או גורשו מבתיהם, והאיכרים הנאמנים לשלטון נותרו עם עודפי תוצרת, ללא אפשרות שיווקה ובלי פרוטה בכיס. ההתמרמרות בקרב האיכרים הלכה והתעצמה, וכפתרון חלקי הותר להם לסחור עם האסירים היהודים שמעבר לגדר.

למחרת בואנו לידינץ עברו ז'נדרמים בין הבתים וציוו על כל הגברים בגילאי

50-16 לצאת למפקד. אבי, אדם ממושמע, יצא למפקד לבוש בחולצה דקה. ממקום הריכוז, שבו אמרו לפקוד את הגברים, העבירו את האסירים למקום בלתי ידוע. נותק הקשר בין היוצאים למפקד לבין משפחותיהם. שוב רווחו שמועות, שהגברים הוצאו להורג, אחרים סיפרו שנלקחו לעבודה מאחורי קו החזית ועוד כהנה וכהנה. אבות משפחה, בנים בוגרים ונערים צעירים, לבושים בגדי קיץ למפקד ביום חמים ונעים, הגברים התלבשו בהתאם, רשמו את שמותיהם והובלו ברגל לאי-שם. הם נקרעו מיקיריהם, בהותירם את משפחותיהם ללא אמצעי קיום, אומללים ודואבים.

עברו ימים, עברו שבועות, המשפחות ניזונו משמועות גרועות ויותר גרועות! יקיריהן נעלמו כאילו פערה האדמה את פיה ובלעה את עטרת ראשי המשפחות. השלטונות הודיעו באמצעות ראש ועד היהודים, כי הגברים נלקחו לסלילת דרכים, שהובילו לחזית ולתיקונן. זו היתה לשון ההודעה הרשמית, שנמסרה ליו"ר הוועד ע"י המפקד הממונה על מחנות המגורשים.

עם היעלמם של הגברים היה צורך בהתארגנות מהירה ויעילה של הנותרים: זקנים, נשים וטף. מיד קם ועד רחוב, שנטל על עצמו לסייע למשפחות בדיוור, בכלי בית, בסעד לחולים ואף בצלחת מרק לנזקקים. הם דאגו לביקור רופא, אחות, בעל מלאכה וכו'. ועדי הרחוב בחרו בוועד המחנה, ולראש הוועד נבחר ראש ועד ברהומט – ה' פרנקל, גבר גבה-קומה, נאה ומרשים. הוועד הכללי יצר קשר עם השלטונות וקבע סדרים של ביקורי חולים במרפאה המרכזית, העברת חולים לבית החולים ושעות, שבהן הותר לאיכרים למכור את מוצריהם לתושבי הגטו. תמורת מזון הציעו היהודים את תכשיטיהם ואת בגדיהם, שנתרו בתרמיליהם לפליטה.

יכולת היהודים לשרוד ראויה להתפעלות – גם אם הם נרדפים, מושפלים ומחוסרי כל, מסוגלים הם להתארגן, לשמור על צלם אנוש ולסייע איש לרעהו. בשיחות אישיות עם נוכרים הביעו אלה התפעלות מכושר ההתארגנות למתן סיוע ההדדי בקרב היהודים.

נערים בני 13-17 גויסו לוועדי סניטציה. הם שמרו על ניקיון הרחובות והחצרות וכן על התור ליד בארות המים. בכל רחוב פעלו באר אחת עד שתיים, והאנשים עמדו בתור לזכות בדלי מים. ההמתנה בתור נמשכה כשעה עד שעתיים, תלוי בשעת היום, ושעות הבוקר היו העמוסות ביותר. לעיתים היו גם דחיפות וצעקות בתורים אלה.

גם אני גויסתי למשימה זו. ענדתי סרט לבן על שרוולי, שעליו היה רשום "סניטר", ועבדתי בשמירה על התור ועל הניקיון ליד הבאר.

באחד הימים, בהיותי בתפקיד על יד הבאר, הגיע סבי ז"ל עם שני דליים ונעמד בשורה. פניתי אל הנאספים סביב הבאר וביקשתי לשחררו מעמידה בתור תוך שמירה על מקומו. שכנעתיו להמתין לי בדירתנו, שלא היתה רחוקה משם, עד יגיע תורו לשאוב מים. כשהגיע תורו, ביקשתי מהנאספים שאמלא את מקומו. שאבתי מלוא הדליים מים והבאתים לדירה. לא אשכח את התמונה - כשפתחתי את הדלת וניצבתי שם עם דליי המים, מלאו עיניו דמעות מרוב התרגשות. הוא קם ממקומו, הניח את כוס התה, שאימי כיבדה אותו, ניגש אלי, נשקני על שתי לחיי ואמר לאימי: "לוטי, הרי תמיד אהבתי את הילד הזה, את נכדי בכורי, אבל על התנהגותו זו היום וכל הימים מאז צאתנו מן הבית, אני מבטיחך, כי בנך יזכה בכל הברכות הקיימות בעולם. אני אדם זקן (הוא היה בן 72), איני יודע אם אצא מן הגיהנום הזה, אבל בנך, ובזכותו גם אתם, תזכו לטוב וליפה שהעולם הזה יכול להציע." סבי הניח את שתי ידיו על ראשי ואמר: "לך לא יאונה כל רע, אתה והורייך, אלוקים יברכך בשפע טוב כטל מהשמיים."

הוא חזר לשבת, לוגם מהתה עד הסוף. לפני שחזרתי לתפקידי, ביקשתיו להמתין לי עד שאסיים את המשמרת ואלווה אותו לביתו עם דליי המים. סבי קיבל את הצעתי. הוא אהב והעריך מאוד את אימי-כלתו, החמיא לו לשבת ולשוחח עימה. אני משער שהוא הסכים להמתין, כי חשוב היה לו שהנכדים האחרים, שגרו סמוך לביתו, יראו את הכבוד שהנכד הבכור מעניק לו.

ברכת סבא מלווה אותי כל חיי. בכל מצב שבו הייתי, ממחנות טרנסניסטריה ועד גירושי כמעפיל לקפריסין, בעת שירותי בנקודת ספר, במרדפים אחר מסתננים, בשליחויות בארץ ובחוץ-לארץ זכרתי את ברכת סבא ואת הבטחתו, המלווה אותי לכל אורך חיי.

בידינו פגשנו קרובים ומכרים מעיירות אחרות ובעיקר שמחנו לפגוש את האח הבכור של אימי, הרמן דרוקמן, שהתגורר בעיירה סלטיין, ואת משפחתו. הם הגיעו לידינו מצוידים טוב יותר מאיתנו, משום שגורשו מבתיהם בעגלות, לפיכך יכלו לקחת עמם קצת יותר בגדים וחפצי ערך. התיישבנו בקרבתם ברחוב סלטיין, וקירבה זו סייעה לנו במקצת לעבור את השבועות הראשונים במצב של חוסר

ידיעה על גורל אבא. קיבלנו בית מרווח, מצאנו בו מעט כלי בית, שהבוזזים וויתרו עליהם ואותנו הם שירתו להפליא. גם כאן מצאנו אוצר בעליית הגג – מחסן של גרעיני חמניות. את הגרעינים אכלנו כדי לדכא את הרעב ואת הקליפות אגרנו להסקת הבית.

תנאי החיים היו קשים עד מאוד בידינו, והבעיות העיקריות היו מחסור במזון ובתרופות והמועקה בשל העובדה, שהאב נלקח למקום בלתי ידוע ואין יודעים אם הוא עדיין בחיים. המוצא היחיד לשרוד היה החלפת בגד או תכשיט אחרון תמורת כיכר לחם או חצי שק תפוחי אדמה. קשה היה למצוא פתרון להבערת אש לבישול ארוחה, והפתרון היה איסוף זרדים וסחיבת דלת או חלון מבית נטוש באיזור – מעשה שהיה כרוך בסכנות גדולות עד כדי סיכון של הוצאה להורג בידי ז'נדרם רומני או שוטר לבוש אזרחית חמוש ותמיד נכון לירות ביהודי. ערך העזרה ההדדית נטוע בלב היהודים, כמעט בכל מצב של מצוקה מבקשים נתיבים גלויים ואפלים להושיט עזרה לנזקק: התארגנות מהירה, הקמת חברות צדקה ומוסדות פנימיים להושטת סיוע מידי ואוזן קשבת לכל פנייה. לא תמיד היה בידיהם לסייע חומרית או מעשית, אבל הנכונות להאזין, לעוץ, לחפש פתרון היתה מעשה חשוב, מועיל ומעודד.

בפעם הראשונה מאז עזבנו את ביתנו שהינו במקום אחד ששה שבועות, נחנו והתאוששנו. אבל הדאגה לאבא העיקה מאוד. המפגש עם הדוד הרמן, האח הבכור של אימי, שימח אותנו מאוד, אך יחד עם זאת גרם לדאגה רבה, כיוון שאחיה הצעיר של אימי, מיכאל ומשפחתו, לא הגיעו עם בני העיירה שלו שיפוט (שבקרבת העיירה סלטיין). שכנים וקרובים סיפרו, שהם ברחו לקרוב משפחה, רופא בעל בית חולים פרטי בעיירה רוסטוקי. הרופא, דר' גבריאל שטיר, נהנה מהגנת התושבים האוקראינים כרופא יחיד בעיירה. חיינו בתקווה, כי אכן הדוד מיכאל ומשפחתו מצאו מקלט אצל בן הדוד, הידוע כמכניס אורחים ואדם נפלא.

אחרי גשמים עזים, עננים קודרים ולילות קרים הפגיעה השמש בקרניה החמימות, בוקר בהיר ונעים. הסבתות ניבאו, שיום יפה זה עשוי להביא עימו גם בשורות טובות ומפתיעות. ואכן, צדקו הצדיקות: נפוצה שמועה שהגברים חוזרים! תוך דקות התקהלו המון רב סביב לשכתו של ה' פרנקל, ראש הוועד המרכזי: נשים,

ילדים, הורים, אחים ואחיות באו לקבל אישור מוסמך, כי אכן נכונה השמועה. ממלא מקום יו"ר הוועד יצא אל קהל הנאספים. האיש הבהיר, שהיו"ר נקרא באופן דחוף אל מפקד המחנות, ולפי רמזים, ששמעו מפי שליח המפקד, מדובר בביצוע הכנות וסידורים, שיש לעשותם לקראת שובם של הגברים. שמחה וצהלה בקרב חלק מהקהל, קדרות ועצב בקרב אחרים. בכל ציבור אנשים ישנם פסימיסטים, שיודעים להעכיר את האווירה. הם הסתמכו כביכול על "ידיעות מוסמכות", שהגברים מובאים בארונות מתים, וההכנות שיש לנקוט הן מסירת ההודעות למשפחות וקבורת החללים. הקהל הטיח קיתון עלבונות במבשרי השחורות, ואיש לא זז ממקומו; כולם המתינו לשובו של יו"ר הוועד. כעבור שעה ארוכה חזר ה' פרנקל, פניו קורנים מאושר. בלי להמתין לדברים, בראות הציבור את פניו מחאו כפיים. האיש פתח ובישר, שהגברים הגיעו והם מתרחצים ומחטאים את בגדיהם. בשעות אחר הצהריים, כך אמר, ישובו כולם לביתם. הציבור ביקש לשמוע פרטים והציג שאלות ומשאלות. יו"ר הוועד הסכים להשיב על שאלה אחת בלבד – שלושה מבין השבים חזרו בארון מתים. לאחר תחינות ובקשות השיג את שמותיהם, שאותם הודיע ברבים כדי לא להדאיג את יתר המשפחות. שלוש המשפחות האבלות הוזמנו ללשכת יושב הראש לכונן את סדרי הקבורה של יקיריהן. האחרים שבו לבתיהם להמתין ל"גיבוריהם". שמחה וצהלה שררו בבתי השבים, אם כי היו מהולות באבל על מות עמיתיהם, שלא עמדו בתלאות גדוד העבודה.

וכך סיפרו השבים: לאחר התפקדותם ורישום שמותיהם שובצו לארבע מחלקות. בראש כל מחלקה הוצבו סמל כמפקד המחלקה ורב טוראי כסגנו. שלושה ימים צעדו עד הגיעם למתבן גדול באמצע השדה, רחוק מכל יישוב. היחס אל הגברים היה כאל אסירים ב"גדוד-עונשין". כל אסיר קיבל שק ובו שמיכה בלויה, כיכר לחם תירס ומימיית מים. שמיכת הצמר הצילה את האנשים מכפור הלילה. בכל מחלקה מוננו שני גברים לטבחים, וכל אשר הונפק להם היה דוד בישול, חצי שק מלח, תרוד וגרזן קטן. לטבחים הוסבר: מים ישאבו מהבאר, ירקות יחפשו בשדה, תפוחי אדמה, סלק אדום וסלק סוכר נמצאים ארוזים בשקים בקצה המתבן. כמות המצרכים חייבת להספיק לשלושה חדשים – היתה זו הפעם הראשונה שהוזכר משך זמן שההייה בגדוד.

כל יום יצאו לסלילת כבישים, עבדו מזריחת החמה ועד שקיעתה. לפני צאתם לעבודה שתו פחית מים רותחים, שהטבחים הוסיפו לה צמח כלשהו וסלק סוכר. בצהריים פלשו הגברים לשדות ולגני הירק לחפש בצל, צנון או ירק אחר לאכול עם פרוסת לחם התירס, שקיבלו כמנה יומית. את מנת המרק היומי אכלו בערב, עם שובם למתבן. תמורת שעון, טבעת נשואין או חפץ אישי אחר, שנותר במקרה בידי אחד הגברים, נאות סמל המחלקה להביא מהיישוב הקרוב, שבו לן המפקד הזוטר, נתח בשר מעושן, חריץ גבינה או פחית שומן. שבוע לפני שחרורם נבדקו האסירים בידי רופא צבאי, שהוזעק למתבן לאחר שמחצית הגברים חלו, שכבו עם חום גבוה. שמועה נפוצה בקרב האסירים, שהרופא נפגש עם המפקד הבכיר, גער בו והזהירו, שהאנשים ימותו עד האחרון, אם לא ישונו מיד וללא דיחוי התנאים הסניטריים ולא יונפק מזון לאנשים לפי אמנת ג'נבה. בין האסירים היו גם שני רופאים צעירים, ובשעת הבדיקה של הרופא הצבאי נוצר קשר אישי בין הבודק לבין אחד מהם. תוכן השיחה בין שני הרופאים נשאר סוד כמנס. לאחר חודשים פגש אבי את הרופא בטרנסניסטריה, ואז סיפר הרופא, כי שחרור האסירים מגדוד העונשים בא בעקבות השתדלותו. לדבריו, איים הרופא, שהמפקד יועמד למשפט על "רצח" גדוד חיילים לבושי בגדים אזרחיים.

יו"ר הוועד מסר, שהגברים שוחררו לפי צו הפיקוד העליון לחסל את מחנה הריכוז ידינץ ולהגלות את שארית הפליטה לטרנסניסטריה. "גן העדן" של ידינץ לא נמשך זמן רב. בסוף חודש ספטמבר 1941 החלו ימים קרים, גשם החל לרדת, ובלילה ירדה הטמפרטורה ל - 2-3 מעלות. בחול המועד סוכות חזר הפזמון הידוע, "הכונו לעזיבת ידינץ"! נקבעו ימי יציאה – בכל יום רחוב אחר. הרחוב שלנו, רחוב סלטין, יצא האחרון - סגרנו את המחנה.

סבי ושתי הסבתות היו מבוגרים וחלשים, שלושתם מעל גיל 70. אבי עשה את כל המאמצים האפשריים, ששלושתם יקבלו מקום בעגלות החולים. למרות כל ההשתדלויות הוא הצליח להשיג מקום אחד בלבד על עגלת החולים, שיצאה מבית החולים. סבי הועבר ללילה האחרון לבית החולים, כדי שיוסע יחד עם החולים המאושפזים. הפרידה היתה קשה, והותרנו את סבא בין אנשים חולים,

צעירים ומבוגרים. בנים של הורים קשישים עשו מאמצים כספיים או שהפעילו קשרים, כדי שהוריהם יוסעו, שכן סיכוייהם של קשישים לעמוד בתלאות מסע רגלי ארוך, במזג אוויר סתווי, גשם ביום וכפור בלילות, היו קלושים.

היה זה חול המועד סוכות, תחילת הסתיו במזרח אירופה, לילות קרים וימים גשומים, בכבישים לא סלולים, מלאי בוץ דביק, שהליכה בהם קשה ומכבידה על כל צעיר וצעירה ועל אחת כמה וכמה על מבוגרים, קשישים, מורעבים וחולים. הפרידה גרמה לאבי ולי כאב רב. לקחת את סבא עימנו – ידענו שהוא לא יעמוד בעומס ובתלאות ההליכה, וגם אנו נכרע בטיפול בו ובשתי סבתות; אבל גם השארנו בין החולים העיקה אלא שהיתה זו החלופה היחידה. אנו נתמודד עם שתי הסבתות. סבא היה אדם חסון, גבוה ויודע להסתדר בחיים, אם כי חודשיים של נדודים בתנאים תת-אנושיים, כמעט ללא מזון מסודר, גרמו לו לאובדן משקל רב, לחולשה ולירידת כוח הסבל והרצון להתמודד עם קשיים ועם השפלות, שבהם היינו נתונים. הסוחר הגאה, "בעל בעמיו", שישב כל ערב בראש השולחן כאשר שלושת בניו סביבו, כל אחד מוסר דין וחשבון על פעלו במשך היום ושוטח את תוכניותיו ליום המחר, הפך לרעב לפת לחם, לובש זוג מכנסיים שלושת רבעי, שאותם קיבל במתנה מאיכר, לאחר שהופשט מבגדיו ונותר בתחתוניו עוד בבנילה. חולצה צרה לגופו, עטוף בשמיכה, כסות מפני צינת הלילות הקרים - במצב זה אושפז בבית החולים ביום האחרון לשהותנו בידינין.

יצאנו מבית החולים. באחת הפינות בפרוזדור ישב מכורבל יוסי בירנבוים, אברך משי, תלמיד ישיבה ובעל השכלה כלל עולמית, בנו של בעל מאפייה גדולה בבנילה. פניו היו נפולות. הוא הכיר אותנו ושוחח עמנו תוך התעניינות על מעשינו בבית החולים. סיפרנו לו על סבא וביקשנוהו לשים עליו עין.

למחרת בבוקר – צעקות ודפיקות בדלתות: "לצאת, לצאת". שוב ארזנו במהירות את מעט החפצים שנותרו ומלאנו שני תרמילים, שאותם נשאנו אחותי ואני. אבי ואימי דאגו לסבתות. גדרות התיל בסוף הרחוב הוסרו, ויצאנו לרחוב הראשי. איש לא ידע לאן פנינו מועדות. לפי כיווני ההליכה הבנו, כי אנו מובלים למזרח, לאוקראינה. מזג האוויר היה סתווי, וגשם ירד ללא הרף. הלילות קרים, והבוץ

מגיע לברכיים. ההליכה היתה קשה, הבוץ שדבק ברגליים הכביד עליה, עשרות אנשים נפלו, התמוטטו ונזרקו לתעלות. הז'נדרמים המלווים לא התירו לבני המשפחות להישאר עם קרוביהם הממוטטים. מדי פעם הוצאו גברים חסונים לקבור את הגוססים ואת המתים. היה זה מסע ארוך, קשה, משפיל, שכבוד האדם נרמס בו. סחבנו את הסבתות, עודדנו אותן שתחזקנה מעמד. הן התחננו, כי נשארין לנוח לצדי הדרך. אבל ידענו מה יהיה גורלן ונאבקנו בשארית כוחותינו לא לעשות זאת. מדי פעם הצלחנו להושיב אחת מהן על עגלה של איכר, שנסע אל שדהו או ממנו במקביל למסע השיירה. בליל שמיני עצרת ירדה הטמפרטורה מתחת לאפס. הקור היה נורא. ישבנו מכורבלים בשדה פתוח, אנשים קפאו בכפור הקשה. בערך בחצות שמענו צעקות ויריות מרחוק, ופתאום קריאה גדולה: "שמע ישראל, ה' אלוהינו, רואה את סבל עמך, זקנים, ילדים, וטף; נשים וגברים, קופאים מקור, מתים מרעב והיכן אתה אלוהים!" היה זה קולו הערב של השוחט וולצר מבנילה. לא עצמנו עין כל הלילה, קפצנו, רצנו, התחממנו בתנועות. מאות אנשים מרוכזים בשדה פתוח, מוקפים על-ידי ז'נדרמים, קופצים, רוקעים ברגליהם רועדים וקוראים "שמע ישראל".

כשבוע ארך המסע המפרך, שהפך להיות מסע מוות לרבים מיוצאי ידין. לאחר שבוע ימים הגיעו אלה שנותרו בחיים לעיר אטאקי על שפת נהר הדנייסטר. נהר רחב ידיים, בין 300 ל 500 מטרים רוחב, מימיו זורמים בחוזקה במיוחד בחודשי הסתיו והאביב. הגענו לגדת הנהר המערבית בשעות הערב. רחובותיה של העיירה מלאים וגדושים אנשים מסתובבים חופשיים, לבושם קרוע ובלוי, רזים ומורעבים, מוזנחים ומורעבים, נרגשים ומפוחדים, בקושי נכונים לדבר, לספר מה אירע להם. לא ידענו מה קורה להם. בקושי הצלחנו לדוכב אדם אחד לספר מניין באו ואם ידוע לו לאן פנינו/פניהם מועדות, ומה סיבת ההתרגשות וקשר השתיקה. לאחר התאוששות-מה סיפר האיש: אנשי המשלוחים, שהגיעו יומיים לפנינו לאטאקי, נלקחו ע"י הז'נדרמים עד שפת הנהר, ועם רדת הלילה ציוו על האנשים, שהגיעו בכוחות האחרונים לשפת הנהר, לעבור בשחייה לצד השני. החיילים דחפו וירו מעל ראשיהם, הצעקות הגיעו עד לב השמיים, ואלוהים לא שמע! לבסוף הוא שלח שליח, רופא - קצין רומני מלווה בעוד מספר קצינים, שהתקרבו למקום שממנו נדחפו היהודים המימה. הם עצרו את

החיילים ממעשיהם הברבריים ואף ציוו, שאם לא יפסיקו הם יירו בהם. כך נפסק
ההרג ההמוני. כ- 300 עד 500 אנשים טבעו בנהר. מעטים ניצלו.

המתנו עד אור הבוקר להעברה לצד המזרחי של הנהר. הגיעו פליטים נוספים, אך
מראם היה שונה לגמרי מהמראה שלנו. הם היו לבושים בגדים נקיים, מסודרים,
כולל מעילים עליונים, היו שנעלו נעליים וערדליים לשמור שנעליהם לא יירטבו
ולא יתלכלכו. זה היה קצת מוזר לפגוש בפליטים יהודים לבושים כמו בימים
הטובים, כאילו מסלון אופנה. שאלנו את עצמנו מי הם ומה מעשיהם כאן,
ולאט-לאט נודע לנו, כי אלה יהודים מדרום בוקובינה. הם "לא חטאו בחטא
הקומוניזם" ולא היו שנה אחת תחת שלטון סובייטי כמונו. על פי לחץ שגריר
גרמניה ברומניה ושליחו המיוחד של היטלר, אייכמן, נאותה ממשלת אנטונוסקו
לדרישות גרמניה להגלות גם את יהודי דרום בוקובינה לטרנסניסטריה.

כאן נודע לנו בפעם הראשונה השם טרנסניסטריה – חבל ארץ בין הנהר דנייסטר
לבין הנהר בוג, שסופח לרומניה תמורת האזורים שהגרמנים קרעו מרומניה - צפון
טרנסילבניה, שסופחה להונגריה, ודרום דוברוג'יה, שסופחה לבולגריה – כדי
לרצות שתי מדינות אלה ותוך "שכנוע" חזק להצטרף לברית צבאית של מדינות
הציר. יהודי דרום בוקובינה הוגלו מבתיהם. הם הוסעו ברכבת, בקרונות מטען,
בקרונות להובלת סחורות ובהמות. כל משפחה הביאה עמה את חפציה האישיים
ההכרחיים ביותר - כל אשר ניתן לארוז במזוודה ובתרמיל אישי. הרגשנו עלובים
ומסכנים לעומת עמיתינו מגורשי דרום בוקובינה.

המתנו להעברה לעיר מוגילב, שם חיפשנו את סבא ואת החולים שאמורים היו
להגיע בעגלות לנקודת הריכוז שלנו. הם לא הגיעו, העגלות לא נראו בשטח,
והדאגה לגורל סבא התחילה לכרסם בנו. רק לאחר ימים, בעיר מוגילב, פגשנו
את יוסי בירנבוים. יוסי סיפר, שהחיילים שליוו את שיירת העגלות, אשר הסיעו
את חולי בית החולים בליל הכפור של שמיני עצרת, אמרו זה לזה, כי חבל לטלטל
חולים אלה למרחקים כדי שימותו מעבר לנהר, עדיף לירות בהם עכשיו ולחסוך
מהם סבל נוסף. בשומעו את שיחת החיילים החליט יוסי, קודח מחום, להסתלק
בחסות החשכה. הוא התרחק תחילה בזחילה ואחרי כן בריצה. ממרחק לא רב

שמע יריות וצעקות לסירוגין והבין, שהחיילים יורים בחולים. היריות הדהדו באוזניו עוד זמן רב.

יוסי שהה בעיר מוגילב באופן זמני, ולאט -לאט הבריא פיזית, אך היה שבור נפשית. הוא תיאר באזני אבי בפרוטרוט את אשר אירע בליל שמיני עצרת לחולי בית החולים היהודי מידינץ, חזר וציטט את המילים של החיילים: "חבל שהמסכנים יסבלו, עדיף כי נגאל אותם מן הייסורים ונירה בהם כאן ועכשיו"... יצאנו מזועזעים מהמפגש עימו, ואבי האשים את עצמו. דיברנו על לבו וניסינו להרגיעו, כי הצלנו בכוחותינו האחרונים את שתי הסבתות, שחלק גדול מהדרך מידינץ לאטאקי נשאנו אותן על גבינו. אילו סבא היה נשאר עמנו היינו נופלים כולנו ונשארים גוססים לצידי הדרך כאלפים רבים אחרים מביין מגורשי ידינץ. אולם אבי לא נרגע ולא סלח לעצמו עד יומו האחרון.

מוגילב פודולסק - כליאה בגטו

כבר בחורף הראשון נפטרו כמחצית מיושבי הגטו כל הלילה המתנו על שפת הנהר, כאשר סירות קטנות מעבירות מדי פעם קומץ אנשים. קצב ההעברה היה איטי. אם בקצב זה תתנהל העברת האנשים את הנהר, נצטרך להמתין כשבוע ימים. לפתע הגיעו שתי דוברות גדולות והחלו להעמיס כ- 200 איש על כל דוברה; מספר הממתינים הלך וקטן. לפני עלות השחר הגיע תורנו. עלינו על הדוברה, עמדנו צופים והבטנו לכיוון העיר, שניצבה לעינינו פרושת כנפיים לקבל את פנינו, לחסות בצל כנפיה הפרושות. קיוויתי שהיא תעניק לנו קורת גג, וכתמורה אנו נעשיר אותה ביוזמה, ביצירתיות ובפריחה כלכלית, שמאז השלטון הסובייטי לא זכתה לה. מחשבות דמיוניות זרמו בראשי כזרימת מי הנהר, שעל פניו שטה הדוברה ועל דפנותיה מאות מגורשים לכיוון ארץ חדשה עם תקווה בלב לעתיד טוב יותר. ככל שהתקרבו לגדה המזרחית, ליעד החדש שלנו, החלו קרני השמש להאיר את בנייניה של העיר. אלה הרשימו אותנו יותר ויותר. המראה מרחוק היה של עיר אירופית, ובה בניינים יפים. בלטו הבתים הבנויים לבנים אדומות, בניינים "רבי קומות" דאז, 3 - 4 קומות. הסקרנות כרסמה בנו, הבלתי נודע גרם לפיתוח הדמיון לטוב או לגרוע ביותר.

ככל שהתקרבונו לגדה המזרחית, הפתיע אותי היופי של העיר ומיקומה הטופוגרפי: חלקה על מישור, לאורך הגדה המזרחית, וחלקה על מדרון שהתנשא מאחוריה כחומת מגן. הציפיות לטוב גדלו. ראיתי בדמיוני תמונה יפה, שככל שנוסיף לה צבע, היא תלך ותהיה מרשימה יותר, זוהרת ומושכת. הבעתי שבריר ממחשבותיי בקול. הוריי האזינו, חיכו ומלמלו: הלוואי, הלוואי!

ירדנו אל המזח. שלט ענק, כתוב באותיות קיריליות בישר, כי הגענו לעיר מוגילב פודולסק. דמינתי, שהרומנים רצו ליישב את חבל הארץ טרנסניסטריה ולהפוך אותו לחבל ארץ של דוברי רומנית, נושאי תרבות מערבית בקרב האוכלוסייה האוקראינית. לצד שמועות וידיעות, כי מוגילב היא רק תחנת מעבר ונגורש לעיירות ברחבי טרנסניסטריה כדי לבסס גם שם את השפה הרומנית ואת תרבותה, היו גם שמועות, כי נגורש מעבר לנהר בוג - לאיזור הכיבוש הגרמני. כל שעה הפיצה "סוכנות הידיעות" IPa ("ידישע פלוטקעס אגנטור"), סוכנות הרכילות היהודית, שמועה אחרת - פעם אופטימית, פעם פסימית. אלה היו החיים תחת משטר פשיסטי, שרוודף חסרי ישע וגורם מדי יום לאי ודאות. היינו יצורים אנושיים,

משוללי זכויות אזרחיות, תחת שלטון רווני, שונא בצורה פתולוגית זרים, ובמיוחד יהודים. היינו תלויים בחסדיו של מושל צבאי, המצפה למנת השוחד היומית.

לאחר 64 שנים דב שי עולה לקבר סבתו בבית הקברות במוגילב, בדיוק ביום השנה לפטירתה

ירדנו מן הדוכרה. איש לא חיכה לנו – לא חייל ואף לא אזרח. הסתובבנו כצאן בלי רועה והתחלנו להתקדם במעלה הרחוב המוביל לתוך העיר. המראה היפה של העיר השתנה; אומנם, בניינים יפים, אך מוזנחים, בלויים ועצובים, המצפים לרענון ולטיפוח. העיר נראתה כעיר

רפאים, וחוץ מכמה פליטים יהודים לא פגשנו נפש חיה. בוץ כיסה את הרחוב וטיט את הבניינים עד מעל לחלונות של הקומה הראשונה.

שמענו מאלה שהגיעו לפנינו, כי הם נכנסו לבתים, ניקו אותם מהטיט והרפש, שהשטפונות הותירו על הקירות, ועתה הם יוצאים לחפש כלי בית ושארית מזון בבתים הנטושים. התחלנו גם אנו לחפש דירה. הקומות העליונות, הקרובות לנמל, היו תפוסות. מצאנו דירה בקומת קרקע, שבוץ וטיט כיסו בה את הקירות עד מעבר לחלונות. הרצפה היתה מכוסה טיט דבוק. הובהר לנו, כי לפני ימים ספורים, בזמן שצעדנו בגשם ובבוץ, עלה הנהר על גדותיו והציף את העיר. שלוש שנים היינו כלואים במוגילב, לאחר שרק לבעלי מקצוע נדרשים הותר להישאר בה, ולא נחשפו להמשך גירוש. אולם תוך זמן קצר נכלאנו בגטו בצפיפות איומה. בהעדר תנאים סניטריים מינימליים ומזון פרצו מחלות ומגפות, וכבר בחורף הראשון נפטרו כמחצית מיושבי הגטו.

מצבת זיכרון לזכר יהודי בנילה, המוצבת במרתף השואה בירושלים

